Spre un corpus al istoriei problemelor sociale ale oraşului

Şerban VĂETIŞI

Universitatea „Babeş-Bolyai", Cluj-Napoca
"Babeş-Bolyai" University of Cluj-Napoca
Personal e-mail: vaetisis@yahoo.com

Towards a Corpus of the City's Historical Social Problems

The article reviews Zoltán Rostás's anthology on the "Bucharest of architects, sociologists and doctors: between urban projects and lethargic poverty", a collection of writings initially published during the interwar period. The review highlights the importance of social problems in understanding urban history, by suggesting how the contribution brought together by different specialists writing about the interwar Romanian city may constitute fundamental texts for any future urban study in Romania. The Capital city of Bucharest is depicted in the book not only with uncommon brushes, different from the fashionable representations of the interwar city life, but with preoccupations on diagnoses of and solutions to a variety of problems: from urban planning to integration of rural culture in the city life, and from orphanage asylums to neighborhood sanitation. This kind of anthologies are quite rare, and gathered together material like this would constitute a valuable corpus of any city's historical social problems.

Keywords: Bucharest, social history, social problems, urban policy, modernization, anthology, urban studies

În preocuparea sa asiduă de recitire și reconstituire a producțiilor Școlii de Sociologie de la București (Școala Gusti), Zoltán Rostás demonstrează, prin ultimele antologii asupra orașului, modul în care se poate configura o colecție de texte primare (fundamentale) privind istoria urbană. Cu ultima sa compilație, dedicată Bucureștiului "arhitecților, sociologilor şi medicilor", înțelegem, în plus, importanța acestor articole scrise în perioada interbelică, din perspectiva unor științe diverse, asupra orașului și *problemelor orașului*. Aș insista, în această recenzie, asupra acestui aspect din urmă relevat de antologie[1].

Desigur, cartea de față poate stârni interesul privind modul în care putem reevalua societatea românească interbelică, dintr-o perspectivă diferită, alternativ față de modalitățile prin care trecutul dintre cele două războaie mondiale este, în mod obișnuit (re)prezentat. De altfel, această idee a revizitării „cu alți ochi" a orașului interbelic era prezentă și în antologia propusă anterior[2], în care „istoriile" mărunte ale zidarilor, măturătorilor, bivolarilor, migranților basarabeni, olteni și teleormăneni devin istorii propriu-zise ale orașului, din care reconstituim credibil o istorie socială mai amplă și mai profundă ca înțelegere socio-culturală. Însă, mai mult decât relevarea unor „alți București interbelici", cu acest volum avem sugestia antologatorului pentru prezentarea problemelor orașului, filtrate prin preocupările unor specialiști de îmbunătățire a vieții Capitalei, adică, pentru cunoașterea orașului din perspectiva problemelor sale și prin ochii celor care au studiat modalități de rezolvare a acestora – adică tocmai în sensul în care s-au constituit studiile urbane (*urban studies*) ca disiciplină modernă.

„Urbanism bucureștean cu (ne)împliniri", prima parte, grupează trei studii dedicate sistematizării Bucureștiului, datorate urbaniștilor Spiridon

Cegăneanu și Cincinat Sfințescu, apărute inițial în revista *Arhiva pentru știința și reforma socială,* studii precedate de expunerea sintetică asupra „înfățișări sociale" a Bucureștilor de Anton Golopenția, articol preluat din *Enciclopedia României* coordonată de Dimitrie Gusti.

Istoria orașului este reconstruită în acest prim text, al lui Anton Golopenția, prin reverberațiile socio-politice și socio-economice ale evoluției, tranformărilor, crizelor și formelor tipice de dezvoltare ale unei capitale periferice, dar „favorizate de cursul istoriei", datorită „apropierii atât de Constantinopol cât și de Occident". Descrierea acestor evoluții din perspectivă urbanistică este prezentă deja în acest studiu, introducând, astfel, în mod adecvat articolele mai tehnice care îi urmează în această secțiune: „Aspectul Bucureștilor s-a schimbat considerabil în această epocă. În veacul al XVII-lea și al XVIII-lea, ideea care prezida la ridicarea Bucureștilor era cea a orașului dispersat, introdus în Balcani de turci. În veacul trecut [XIX, n.n.] s-a urmărit acoperirea locurilor virane și înlocuirea caselor cu aspect răsăritean cu altele de aspect central-european. Bucureștii vechi au dăinuit mai departe în cel modern datorită faptului că mai toate casele noi au fost așezate în locul celor vechi și au păstrat întortocherea străzilor vechiului București. Deși alcătuiți numai din case occidentale, au rămas totuși un oraș pronunțat răsăritean al Europei prin lipsa lor aproape totală de sistematizare" (pp. 17-18).

Studiul următor mută accentul de pe acest (stereotipic) joc între Orientul tradițional și Occidentul modern, înspre un raport intern dintre centru/periferie sau rural/urban la nivelul orașului, în care preferințele locuitorului urban cu psihologia sa, calculul său economic și posibilitățile sale efective privind locuirea, transportul sau activitățile sociale joacă un rol mai important în configurarea orașului. Astfel, autorul, Spiridon Cegăneanu, solicită „un studiu întins, pus pe baze științifice" care să conducă la soluționarea multiplelor probleme ale Capitalei. Modelul său este unul occidental, dar nu atât pentru că prin adoptarea acestuia s-ar produce o occidentalizare a orașului, ci pentru că recunoaște în el existența unor studii adecvate dedicate vieții urbane: „Iată cum s-au exprimat lucrătorii francezi la ideea clădirii de foburguri în afară de oraș pentru ei [...], când a început a se pune în mod serios pe tapet în Franța chestiunea îmbunătățirii locuinței: Spre a construi locuințe cu un singur apartament destinate lucrătorilor orașelor mari, este necesar să se depărteze de cartierele populate, unde terenul este foarte scump, și să meargă până la țară spre a căuta locuri convenabile. Lucrătorii refuză aceasta cu energie. Ei dau cel mai mare preț pe spectacolul continuu pe care-l prezintă bulevardele, grădinile publice, străzile principale ale unui oraș important." (p. 20)

„Occidentalizarea" Capitalei este înțeleasă apoi – în studiile datorate lui Cincinat Sfințescu – tocmai prin adoptarea unor principii de sistematizare occidentale, și nu neapărat prin îndepărtarea de sau negarea unor anumite caracteristici orientale sau rurale, inerente locuitorior săi, potrivit experinței lor istorice și sociale. Astfel, ceea ce clamează acest autor este, în principal, impunerea unei reforme „atât în ceea ce privește metoda de lucru, cât și în ceea ce privește cadrul de lucru" (p. 31) a unui domeniu pe care îl privește în mod autonom și tehnic: sistematizarea urbană. Perspectiva istorică a lui Cincinat Sfințescu va urmări, așadar, nu „istoria orașului", ci istoricul sistematizării Capitalei, începând cu mijlocul secolului al XIX-lea până în prezent (1920), oferind, în final, comparații și exemple de bune-practici de sistematizare urbană tocmai din Chicago, adică orașul în care studiul problemelor și dezvoltării urbane avea să coaguleze prima școală recunoscută internațional de sociologie urbană. Cele două studii ale lui Cincinat Sfințescu dedicate sistematizării orașului București nu se restrâng la acest nivel al evaluării problemelor. Autorul, considerat astăzi părintele urbanismului românesc, propune modele efective de construire, transformare, dezvoltare, eficientizare; sugerează parcelări, planuri, bugete, legi și modalități de aplicare a regulamentelor. Referințele sale invocă atât lucrări ale unor urbaniști internaționali precum Daniel Burnham sau Le Corbusier, cât și studiile unor specialiști locali, prima generație de urbaniști români, care își publicau cercetările, în anii 1920, în reviste precum *Edilitatea* sau *Monitorul Uniunei Orașelor*.

În ciuda acestor viziuni și ambiții modernizatoare, ilustrate în prima parte a antologiei, lucrurile se mișcă anevoie; problemele sociale ale orașului rămân, iar carcaterul rural, „țărănesc", al orașului persistă, dincolo de aparenta occidentalizare, produsă mai mult prin mode, fațade și forme de viață ale elitelor, și nu la nivelul instituțiilor, infrastructurii, sau a structurii de bază a populației.

Următoarele două părți ale antologiei cuprind aceste aspecte, adevărați piloni ai problematicii sociale a orașului: (i) caracterul rural al unei părți semnificative a locuitorilor urbani interbelici, care determină un proces social de oscilare între practicarea (și valorizarea) unor stiluri de viață și forme culturale țărănești, „retrograde" și „semnele formării unei noi burghezii", „emancipatoare", respectiv (ii) pauperizarea și dezorganizarea socială a multor familii (cu origini rurale sau nu), care nu reușesc să depășească un prag minim de adaptare la rigorile economice și de integrare socială urbană.

Din nou, cele două aspecte sunt prezentate nu doar ca probleme, ci și ca modalități prin care, din perspectiva unor discipline diverse, sunt încercate formule „integratoare", respectiv de „soluționare" a problemelor. Astfel, în secțiunea intitulată „O Capitală

cu țărani" (Partea a II-a), antologia reunește un articol despre „realitatea folclorică a Bucureștilor" și un scurt crochiu despre „formarea noii burghezii bucureștene", ambele datorate lui Mihai Pop și cuvântarea rostită de Dimitrie Gusti cu ocazia inaugurării Muzeului Satului din Capitală, dimpreună cu o mărturisire a lui Henri Stahl despre activitățile desfășurate pentru construirea Muzeului – toate patru, articole apărute în revista *Sociologie Românească*, între anii 1936-1938.

În această secțiune, „problema rurală" este abordată „transformativ", adică sugerând că acolo unde viața orașului nu s-a putut desprinde încă de rădăcinile rurale ale multor dintre locuitorii săi, valorile țărănești se transferă modalităților de viețuire și simbolizare urbane, ca: foclor nou, potrivit a reprezenta cultura românească în Occident; proces de occidentalizare prin intermediul unor influențe etnice neromânești; respectiv instituționalizarea unui Muzeu al Satului în oraș, ca expresie a unei culturi încă vii.

În „Călușarii români la Londra și realitatea folclorică a Bucureștilor", Mihai Pop surprinde foarte bine nivelurile sociale, culturale și simbolice ale problemei rurale a orașului și a aspectului său transformativ-integrativ: „Ceea ce trecătorul Bucureștean și provincialul sau străinul venit aici pot să vadă, în fiecare vară, în preajma sărbătorilor Rusaliilor, echipe care joacă călușul în fața cafenelelor și a restaurantelor, în piețe sau în parcuri, nu sunt călușari veniți de la țară, ci Bucureșteni, adică țărani care și-au părăsit mai demult satele lor și azi trăiesc la București, ca angajați ai Societății Tramvaielor, ca sergenți de stradă, ca lucrători de fabrică sau altceva. Aceștia, odată cu sosirea timpului ritual, dezbracă uniforma, îmbrăcămintea de fabrică sau haina de oraș, pun costumul călușăresc, își aleg timpul liber, formează cete, iau prăjina cu usturoiul verde în vârf și fac jocul călușului – la fel cum ar face în satele lor – pe asfaltul Capitalei, între case bloc, împiedecând uneori circulația vehiculelor moderne. Obiceiul este deci păstrat, chiar dacă nu toate prescripțiile lui rituale pot fi ținute. Sergenții de stradă care, înainte cu câteva ore, în cea mai urbană și mai modernă ținută, dirijau circulația unui mare oraș, schimbă uniforma lor cu cască și mănuși albe, pe costumul cu pălărie înzorzonată, cu opinci sunătoare și bete, devin dintr-odată călușari, adică practică unul dintre cele mai ciudate și mai frumoase obiceiuri ale vieții sătești românești." (pp. 81-82)

Preocuparea pentru constituirea unui Muzeu al Satului în Capitală capătă, în acest context, noi valențe. Nu este vorba doar despre prezervarea unei culturi tradiționale osificate și astfel „autentice" ci, așa cum sugerează Dimitrie Gusti în discursul său inaugural, despre o cultură vie, pe care mulți orășeni o cunosc, dar care treptat, în procesul modernizării, se disipează în forme hibride. Muzeul Satului constituie în contextul urbanizării și al „problemei rurale" a orașului un inedit depozit de forme populare (inclusiv în sens social) pe care locuitorii urbani le pot accesa în procesul lor de adaptare și integrare la viața urbană, un proces prin excelență transformativ. În plus, el devine o instituție care comunică la modul simbolic, faptul că cultura rurală este parte a culturii naționale și urbane într-un mod care recunoaște evoluția socială orașului și nu își respinge locuitorii recenți. Efuziunile naționaliste din articolele lui Dimitrie Gusti și Henri Stahl pot fi înțelese în acest sens. În fine, din punct de vedere urbanistic, evoluția ulterioară a Muzeului confirmă intergarea sa în cultura urbană: el constituie astăzi un element de identificare al orașului și un reper al traseelor și infrastructurii culturale a Capitalei.

Acest nivel simbolic este contrabalansat, în cea de-a treia parte a antologiei, de realitatea dură a problemelor sociale ale unora dintre cei mai defavorizați locuitori ai orașului: copii orfani, familii care trăiesc în sărăcie accentuată și indivizi afectați de „boli sociale" precum alcoolism și boli venerice. În această secțiune, întitulată „Sărăcia de la margine" sunt grupate articole datorate lui Gheorghe Banu, Veturia Manuilă, Sabin Manuilă și Aurel Vona, apărute inițial în revistele *Arhiva pentru Știința și Reforma Socială, Sociologie Românească și Asistență Socială* între 1924 și 1939.

Asemeni studiilor despre sistematizare, găsim și în articolul lui Gheorghe Banu, intitulat „Asistența comunală a copiilor găsiți, orfani și săraci în București", un istoric al preocupării sociale, legale și instituționale față de aceste categorii. Sunt prezentate câteva date statistice privind numărul copiilor cuprinși în azile (orfelinate), afecțiunile medicale de care suferă și cifre privind mortalitatea acestora, însoțite de câteva constatări critice privind funcționarea azilelor (precum neîmpărțirea ajutoarelor alimentare, lipsa de transport a personalului medical, lipsa materialului necesar consultațiilor etc.).

Avem de a face în această ultimă secțiune cu alt fel de specialiști, de această dată specialiști în medicină socială și asistență socială, un domeniu care se intersectează însă cu procesele urbanizaări, dar și cu instituțiile, administrarea și infrastructura urbană, după cum putem înțelege din cele de mai sus. Orașul interbelic era afectat de aceste probleme nu doar datorită prevalenței unor astfel de cazuri sociale în orașele mari sau în țările cu economie de criză, dar și datorită ravagiilor sociale generate de război, mulți orfani de război orientându-se spre orașe ca spre singurul loc în care puteau găsi orfelinate sau aziluri unde să poată supraviețui. Condițiile de supraviețuire nu erau însă dintre cele mai fericite, de unde și necesitatea unor „propuneri de reorganizare" pe care Gheorghe Banu le face în finalul articolului său, precum: „înființarea unui *azil de copii* încăpător și de construcție modernă", „*alegerea doicilor și a crescătoarelor* cerând să îndeplinească mai bune condiții de igienă", „organizarea serviciului

infirmierelor-vizitatoare cu personal instruit și devotat", „înființarea unui *internat* pentru băieții peste vârsta de 6 ani, pentru instrucție și învățare de meserii" etc. (p. 126, s.a.)

Nici calitatea vieții din noile cartiere construite în București, precum Cartierul Tei, nu atingea standarde acceptabile pentru multe familii care locuiau aici. Din ampla cercetare desfășurată în epocă în acest cartier mărginaș de echipe de sociologi și asistenți sociali coordonate de Veturia Manuilă, se pot desprinde probleme grave legate de salubritatea locuințelor și sănătatea fizică și psihică a locuitorilor.

Secțiunea se încheie cu transcrierea a două anchete, „exemple practice de asistență socială" care întregesc descrierea acestor probleme sociale cu un material cvasi-etnografic, din care aflăm, de pildă, cum: „D-l V. [...] este fără slujbă de doi ani, de când banca la care lucrase a dat faliment. De atunci a trăit din diferite împrumuturi, pe care le-a luat ipotecându-și casa. Cum aceste împrumuturi s-au aglomerat, nu și-a mai putut plăti dobânzile [...] casa i-a fost scoasă la licitație și vândută [...] Reîntorși la locuința lor, d-na V. este găsită într-o criză de nervi. Spărsese toate geamurile dela fosta lor casă și se rănise la ambele mâini [...] Este luată cu copiii într-o mașină și dusă la Asistență, unde i se dau calmante. Atât ea, cât și copiii se liniștesc după ce li se servește o mâncare caldă, fiind lăsați la sediul Asistenței până la aranjarea situației." (pp. 147-148)

Zoltán Rostás subliniază în Introducerea la antologie faptul că „aceste texte merită recitite nu numai pentru importanța avută în epoca publicării lor, dar și pentru actualitatea lor" (p.5, fragment reprodus și pe coperta a IV-a). Observația lui Anton Golopenția, făcută în anii 1930, „Bucureștii vechi au dăinuit mai departe în cel modern" a fost reluată mereu de-a lungul secolului XX și o mai auzim și astăzi.

Avem prin această antologie, chiar dacă de doar 160 de pagini, o imagine amplă și comprehensibilă a orașului. Orașul care se modernizează, situat între Orient și Occident, între rural și urban, între „proiecții urbanistice" și „sărăcie letargică", mai puțin cunoscut și frecventat de reprezentările orașului românesc. Avem explicit prezentate sau doar sugerate marile procese sociale care acompaniază dezvoltarea urbană: probleme legate de sistematizare, de legislație și administrație, probleme instituționale și de infrastructură, probleme de identitate urbană și reprezentare culturală, probleme, în general, determinate de evoluții rapide, conflicte și crize politico-economice, imigrație, tensiuni etnice și de clasă, discriminări și marginalizări, dificultăți de adaptare și supraviețuire.

Orașul, în sine, ca realitate complexă are nevoie de astfel de istorii ale problemelor sale; apoi, orașul interbelic românesc, Bucureștiul intebelic în primul rând, care a cunoscut atâtea reprezentări distorsionate, are nevoie de astfel de istorii urbane, „alternative", dar, totuși, iată, produse de specialiști.

Apreciem că nu putem avea studii urbane românești fără o identificare a *problemelor urbane* ale orașelor României, inclusiv în perspectivă istorică. Să nu uităm că sociologia urbană și studiile urbane occidentale își au originile într-un tip de preocupare specifică, inițiată de un grup de cercetători recunoscuți azi ca Școala de la Chicago, care erau interesați tocmai de identificarea și studierea problemelor orașului (imigrație, ghetoizare, anomie, sărăcie etc.), în parte, iată, bine ilustrate și de cercetarea urbană, mai puțin cunoscută, românească.

Meritul lui Zoltán Rostás este nu doar de a aduce în atenția publicului această istorie socială urbană, ci mai ales de a sugera necesitatea tratării împreună a unor texte precum cele antologate. Unele sunt recuperate din articole apărute în publicații ale vremii care n-au fost niciodată reunite în volum, deci mai puțin accesibile, chiar pentru cercetători. Altele sunt puțin cunoscute unor specialiști: de exemplu, Cincinat Sfințescu, deși a fost recuperat în anii din urmă de către specialiști urbaniști și arhitecți, prin scrierile și contribuțiile sale, este mai puțin cunoscut specialiștilor istorici sau sociologi; sau, cu toate că etnologii și antropologii cunosc studiile lui Dimitrie Gusti, Henri Stahl sau Mihai Pop, frecventează mai puțin lucrările de asistență socială, și astfel sunt mai puțin familiarizați cu studii precum cele ale Veturiei și lui Sabin Manuilă etc. Deși diferite, textele acestor autori despre Bucureștiul interbelic au, așa cum am încercat să arătăm, o relevanță interpretativă convergentă.

Prin selecții și antologii similare, precum cele datorate profesorului Zoltán Rostás, acești autori și aceste texte prefigurează constituirea treptată a unui *corpus al istoriei problemelor sociale ale orașului*, care poate reprezenta documentul fundamental al oricăror studii urbane românești viitoare.

Note:

1. *Între proiecții urbanistice și sărăcie letargică. Bucureștiul arhitecților, sociologilor și al medicilor*, antologie de Zoltán Rostás (București, Editura Vremea: 2015, 168 pagini, ISBN: 978-973-645-727-2.)
2. *Alți București interbelici. Studii și cronici gustiene,* antologie de Zoltán Rostás (București, Editura Vremea: 2014, 192 pagini, ISBN: 978-973-645-631-2.)